

УДК 81'28-112'42:27-278''15/16''

ВИЯВИ ДІАЛЕКТНОГО КОНСОНАНТИЗМУ В ТЕКСТАХ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ XVI–XVII СТ.

Христина Макович

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
кафедра українознавства,
вул. Клепарівська, 35, 79000, Львів, Україна,
тел. (032) 233 32 40
e-mail: khrystyna.makovych@gmail.com*

Схарактеризовано діалектне підгрунття мови дванадцяти рукописних учительних Євангелій. Проаналізовано типові діалектні риси мови текстів у системі консонантизму в зіставленні з іншими пам'ятками цього періоду. Вказано на територіальну приналежність виокремлених діалектизмів. Виявлено деякі ранні фіксації окремих говіркових рис. На підставі історико-діалектологічного аналізу приблизно локалізовано окремі учительні Євангелія.

Ключові слова: учительне Євангеліє, історична діалектологія, консонантизм.

З-поміж збережених пам'яток української мови XVI–XVII ст. особливе місце посідають учительні Євангелія (далі УЄ) – рукописні збірники, що вміщують проповіді на неділі та свята протягом року з тлумаченнями відповідних уривків євангельських читань. Абсолютна більшість УЄ – анонімні твори, їх авторами могли бути священники, дяки, освічені селяни. Однак щодо творців цих рукописів слово «автор» дещо умовне, адже часто тексти проповідей писар копіював із одного чи кількох джерел, вносячи власні зміни й виправлення (різні УЄ можуть мати близькі, але не тотожні зміст і склад проповідей, а також мовне оформлення). Здебільшого ці пам'ятки походять із західноукраїнських земель. З пограничних записів довідуємося, що багато рукописів, перш ніж потрапити до книгозбірень, перебувало у церквах Галичини та Закарпаття. Значне число збережених УЄ (понад сто) свідчить про те, що свого часу цей жанр мав на українських землях велику популярність.

У книжній українській мові, якою написані УЄ, знаходимо чимало вкраплень живого народного, у тім числі говіркового, мовлення. З мовного погляду УЄ становлять більш-менш однорідний масив пам'яток, мова різних текстів, проте, дещо відрізняється, зокрема, за виявами у ній діалектних ознак.

Як пам'ятки, приурочені до Карпатського регіону, тексти УЄ є цінним джерелом для діахронної карпатської діалектології. З цього погляду їх розглядали українські та зарубіжні мовознавці. Зокрема, матеріали УЄ використали І. Панькевич та Л. Деже у монографіях про історію карпатських говірок [7; 15]. Дані УЄ враховано в «Історичній фонології української мови» Ю. Шевельова. Діалектні риси у певних списках УЄ досліджено у працях О. Горбача, Д. Гринчишина, У. Добосевич, Г. Чуби. Однак далеко не всі з досі збережених УЄ були об'єктами лінгвістичних і вужче – історико-діалектологічних – студій. Бракує публікацій, що висвітлювали б діалектні особливості цілого масиву УЄ.

Ця стаття є спробою схарактеризувати діалектне підгрунття мови групи УЄ (у системі консонантизму), вказати територіальну приналежність знайдених діалектизмів, відшукати ранні фіксації окремих говіркових рис, а також, де це

можливо, приблизно локалізувати окремі тексти. Розглянуто масив УЄ XVI–XVII ст. з відділу рукописів НБУ ім. В. Стефаника, найраніше з яких (точно датоване) походить з 1588 р., а найпізніше – з 1668 р. У статті беремо до уваги тексти великого обсягу як репрезентативніші. Основним критерієм виокремлення діалектних рис у текстах є наявність відповідних ознак у сучасних українських діалектах.

Написання сполук [ги], [ки], [хи]. Вказувати на діалектні відмінності в мовленні переписувачів УЄ можуть написання сполук *г, к, х з и* чи *ы*. Вживання після *г, к, х* літери *ы* чи *и* передусім виявляє специфіку вимови задньоязикових і гортанного приголосних. У більшості говорів української мови артикуляція задньоязикових і гортанного стала більш передньою приблизно в XII ст., адже тоді написання відповідних літер *з и* в пам'ятках починають поступово замінювати традиційні написання *з ы*. Вживання *и* після задньоязикових траплялося частіше, ніж змішування *и* та *ы* в інших позиціях [4, с. 57], тобто це виявляє передусім якість приголосних, а не злиття [ы] та [и] в одному звуці. У деяких українських діалектах задньопіднебінна артикуляція [г], [к], [х] збережена як архаїчна риса. Йдеться про більшість карпатських говірок, де після задньоязикових поширений звук [ы] [3, с. 225; 1, 20–21; 21, с. 33; 6, с. 71]. Винятком є хіба що говірки Закарпаття на території приблизно від Ужа до Латориці.

Припускаємо, що написання *и* чи *ы* після *г, к, х* в УЄ дають вказівку на говіркові особливості мови писарів, однак варто зважати на певну узвичаєність вживання літер *г, к, х з* наступною *и* – написання *з и* часто можуть відбивати правописну норму, що віддавна постала в українській писемності [пор. 15, с. 98].

Сполуки *г, к, х з и* чи *ы* вжито з неоднаковою частотою в пам'ятках із різних територій. За спостереженнями Ю. Шевельова, тексти середньоукраїнського періоду передають дистрибуцію [ги], [ки], [хи], що збігається з сучасним поширенням цих сполук у діалектах, наприклад, у Галичині в XIV–XVI ст. переважала *и* в цих сполуках, з огляду на це вчений припускає, що ті з-поміж західноукраїнських грамот, у яких часті сполуки *г, к, х з ы*, виконали писарі бойківського чи лемківського походження [19, с. 301–303]. У молдавських грамотах переважають написання *ги, ки, хи*, що дало підставу В. Ярошенкові зіставити їх із буковинською вимовою [гі], [кі], [хі] [20, с. 298]. Написання *з и* дуже часті в текстах північноукраїнського походження [13, с. 281]. У пам'ятках з Карпат вибір *ы* чи *и* після *г, к, х* не завжди послідовний. Дуже багато прикладів *з ы* (які відповідають говірковій вимові) у протокольній книзі мукачівського єпископа [8, с. 57–58], лемківських грамотах [10, с. 99]. Однак це типово не для всіх пам'яток з Карпат. Часте написання в них *г, к, х з и* Л. Деже пояснює передусім впливом української книжної мови чи німецьким походженням писарів [7, с. 127], хоч і зазначає, що різні написання могли б відображати наявність обох сполук у говірках [Там само, с. 111].

Подібно як і в інших карпатських текстах, у більшості УЄ трапляються написання і з *ы*, і з *и*, наприклад, *на^о виш^мкыми языкы* (I, 9а), *хытры^і* (I, 166а), *погыне^м* (I, 152б), та *виш^мки^х рѣчи* (I, 219б), *хитростіи* (I, 306), *изгине^м* (I, 246а). У більшості УЄ кількість написань *з и* та *ы* приблизно однакова. Певну перевагу мають приклади *з и* в УЄ I, VII, IX, X, значну – в V, VIII, XII. Дещо відокремлено стоїть список XI, де переважає *ы* в цій позиції. Прикметно, що у списку X сполука *кы* трапилася у запозиченні *кит* та імені *Кирил*, які в українській писемності традиційно вживали *з и* (чи *у*): *кы^м риба* (X, 105б), *стыи кыри^і* (X, 291б). Гадаємо, що більшість з досліджених УЄ через написання сполук *гы, кы, хы* явно передають відповідну (задню) вимову задньопіднебінних і гортанного в говірці їх переписувачів. Тоді як

написання з *и* виявляють правописну традицію або прямо перенесені з текстів, якими користувалися автори. Особливо очевидно це у списку XI, що виявляє багато інших лемківських діалектних ознак.

Палатальність [ж], [ч], [ш]. В українських пам'ятках з XI ст. й пізніших відображено двоякі написання, що засвідчують твердість або м'якість [ж], [ч], [ш]. Чималий вплив на вибір літер мав правописний чинник – по-різному писали сполуки шиплячих з голосними і в болгарських оригіналах, якими користувалися українські переписувачі. Однак є певна систематичність написань залежно від території: у галицьких текстах давньоукраїнського періоду переважали вияви м'якості шиплячих, а в поліських – твердості [19, с. 702]. Позначення палатальності шиплячих у давніх текстах часто викликало сумніви й суперечки мовознавців, здебільшого вчені відштовхувалися від походження пам'яток: наприклад, у молдавських грамотах у написаннях шиплячих з *ы* В. Ярошенко був схильний вбачати ознаки ствердіння шиплячих і зіставляв цю ситуацію з сучасними йому буковинськими говірками, де шиплячі теж тверді, тоді як написання з м'якими він кваліфікував як традиційні [20, с. 280]. І. Огієнко твердість шиплячих у Крехівському Апостолі вважав виявом народної мови [13, с. 280], очевидно, зважаючи на те, звідки походить пам'ятка.

Мовознавці припускають, що шиплячі в більшості говорів української мови ствердли пізно, можливо, у XV ст. [4, с. 59]. Цей процес склався з численних локальних звукозмін, на що вказують і сучасні діалектні дані. Наприклад, у говірках Закарпаття [ж] і [ш] зазнали ствердіння не раніше, ніж у XIV ст., притому непослідовно і не всюди [7, с. 61], до XVII ст. вони були м'які й у лемківських та надсянських говірках [19, с. 701], де [ж] і [ш] могли згодом ствернути під впливом польської мови, у якій депалаталізація відбулася вже в XIV–XV ст. Лемківські пам'ятки з XVII–XVIII ст. вже часто виявляють поєднання *ж, ш* з *ы* (а [ч] переважно позначено як м'який), тоді як у текстах з інших земель вони сполучаються лише з літерою *и* [15, с. 53–54, 101; 10, с. 99; 8, с. 58]. У пам'ятках XVI–XVII ст. з Карпат вияви м'якості приголосних дуже часті, тоді як у текстах з інших, у тім числі сусідніх, територій – рідкісні, отже, здебільшого передано стан палатальності шиплячих, що був у говірках [19, с. 705] і частково зберігся до сьогодні. У деяких південно-західних діалектах, зокрема у бойківських, частково надсянських, а також у гуцульських і покутсько-буковинських говірках подекуди збережено м'якість [ж] і [ш] [3, с. 222, 226; 2, с. 38; 17, с. 28]. Щоправда, на території Закарпаття ці звуки ствердли всюди [16, с. 34–35], хоч порівняно недавно в них іноді засвідчено м'яку вимову шиплячих [5, с. 33]. Особливо вирізняються твердістю [ж] і [ш] лемківські говірки [21, с. 84].

З-поміж досліджених УС м'якість [ж] відображена у семи: *сторожѦ* (I, 304а); *кнѦжѦ* (V, 176а), *навѦжѦнѦ!* (V, 193а), *пожѦдливогому кролеви* (V, 193б); *жюжєлицю* (VII, 82а); *кожѦ* (VIII, 135б); *вєжѦ* (IX, 123а), *важѦ^m* (IX, 147б), *сторожѦ Ѧ* (IX, 310б); *одежю* (XI, 228б); особливо часто в X: *слабаѦ надєжѦ* (X, 95а), *що насѦєшь тоє жѦти боудєшь* (X, 234а), *жѦль Ємж было* (X, 242б) та ін. Двічі виявлено написання *ы* після [ж]: *пожыто^к* (I, 319а); *о^m обжы^pства* (VII, 165б). Обидва тексти, найімовірніше, лемківського походження. У мовознавчій літературі найраніші приклади написань шиплячих з *ы* в Карпатському регіоні датують початком XVII ст. [19, с. 705–706], за винятком кількох рукописів XVI ст. з с. Одрехови [10, с. 93]. УС I походить з 1588 р., отже, це один із найперших прикладів, який засвідчує початок ствердіння [ж] у XVI ст.

Палатальність [ш] відбито у чотирьох списках: *ш*^п*коу* (I, 349б); *юнош*^п*А* (VI, 106а); *правс^они^х дш^пА* (VIII, 58а), *тблеса ваиш*^п*А* (VIII, 106а); особливо часто в IX: *си^п даро^п твои^п погрѣдѣи*^п*А* (2б), *товариш*^п*А* *своего* (10б) та ін. (часто в церковнослов'янських уривках).

Звук [ч] у цьому плані стоїть дещо особно, адже його диспалаталізація зазвичай відстає порівняно з [ж] і [ш] – м'якість [ч] у діалектному мовленні засвідчена значно частіше. У карпатській групі говірок [ч] переважно м'який на тлі інших шиплячих, що ствердили [3, с. 225; 5, с. 33], він (як і [дж]) зберігає давню м'якість майже всюди, крім лемківських говірок [16, с. 35; 17, с. 29]. І. Панькевич вважав, що на заваді відображенню м'якості [ч] у пам'ятках ставала хіба що писемна традиція [15, с. 102].

В УЄ палатальність [ч] виявлена досить часто, після *ч* виступають літери *А*, *ю*: *чюжоземець* (I, 222а), *заплачю* (I, 222б); *богач*^п*А* (IV, 147б); *ω...хитро^п врачю* (VI, 132а); *мечючи квѣ^пкы* (VII, 21а). Особливо багато таких прикладів у IX, XI. М'якість [ч] зовсім не виявлена у XII. У всіх списках, де засвідчена палатальність [ч], є відповідні тверді написання з наступною літерою *а*, *у*: *облича* (I, 15б), *чоуда* (I, 94а); *кличучи* (III, 108а) тощо. Один раз трапилося: *дово^о щырїи* (V, 73б). Твердість можуть виявляти й відмінкові форми на зразок *пре^о обличо^п* (V, 27а); *на^о всею рѣчу* (XII, 17б), *немочу зараженъ* (XII, 38а).

Один раз відображено палатальність звука [дж], що досі типова для закарпатських і бойківських, а також надсянських говірок [1, № 112]: *во^{му} же^пскую!* *одсчю* (XI, 314б).

Африкат [дж]. Звук [дж] характерний головно для південно-західного наріччя. Його вважають однією з найстаріших протоукраїнських рис, що виникла приблизно в VI–VIII ст. У первісних позиціях [дж] особливо послідовно збережений у говорах Карпат (за винятком закарпатського) та в надсянському діалекті [3, с. 224–225; 1, № 109; 12, с. 124; 2, с. 30; 6, с. 4, 67; 21, с. 79, 80]. Ю. Шевельов припускає, що зона поширення [дж] колись була значно більшою (приблизно як усе південно-західне наріччя), а поступово занепадати цей звук почав у напрямі зі сходу на захід, про що свідчать його залишки на Правобережжі [19, с. 88].

В українських пам'ятках уже з XI ст. на заміну церковнослов'янської сполуки *жд* з'явилася літера *ж*. Те, що в найдавніших текстах немає спроб відтворити [дж], Ю. Шевельов пояснює тим, що на той час [дж] був поширений уже західніше від Києва (тоді як ці пам'ятки походять з Київщини). Спроби відтворити на письмі саме звук [дж] з'являються з XVI ст. [19, с. 90–94]. Передання [дж] на письмі типове для карпатських пам'яток [10, с. 104; 14, с. 179].

Кілька разів в УЄ трапилися приклади, що вказують безпосередньо на вимову [дж]: 1 раз в УЄ II: *вичоу виденїе страиное* (II, 193б); декілька у XI: *чю^о жоземца оув^о в домъ свои* (XI, 26б), *нич^п же^п є^{ст} м^пша м^пчи головными мѣсты* (XI, 351б), *хочова^п до цркви* (XI, 301а), *повѣч^п ми* (XI, 301а), *почаль м^пчи є^с дѣ^пми ненави^{ст}м плодиту* (XI, 348б). Що в інших рукописах УЄ немає таких прикладів, можна пояснити невмінням писарів адекватно передати звук [дж], а також тяжінням типових для тогочасного правопису узвичаєнь та традиції.

В УЄ у позиції, де очікуємо африката [дж], найчастіше написано літеру *ж*: *вырѣжаю^п* (I, 14б); *одежоу* (II, 6б); *в туѣ сажавку* (III, 52а); *до хожѣнѣ* (V, 148а); *посажоу* (VIII, 171а); *повѣ^п ми* (XII, 132а) тощо. Такий рефлекс чітко виявлений на

сході Закарпаття, приблизно на схід від Латориці (форми на кшталт *хожу*, *горожу*), тоді як захініше виявлено [дж] [16, с. 115; 1, № 109, 235; 5, с. 34]. Про давність такого стану свідчать марамороські пам'ятки, де в дієслівних формах віддавна виступає саме літера *ж* [15, с. 105]. В УЄ, отже, частоту саме таких написань можна пояснити, зокрема, впливом діалектного середовища (чи походженням протографів з відповідних територій), а також правописним узвичаєнням, поширеним у пам'ятках з Карпатського регіону. Щодо цього цікаву думку висловив З. Штібер: те, що на Лемківщині (де [дж] дуже типовий) вживають форму *чужий*, а не *чуджий* може бути зумовлене впливом «давньої мови руських казань у лемківських церквах» [21, с. 80], тобто, по суті, мови УЄ.

В уривках, де переважає церковнослов'янський елемент, унаслідок другого південнослов'янського впливу нерідко бачимо буквосполуку *жд*: *насажденъ* (IV, 117а); *прійди и ви^мдь* (VIII, 7а); *рождество* (X, 253б), *дож^оу* (IX, 159б), *дож^оь* (IX, 322б). До речі, щодо останнього прикладу, то вимова *дождь* відома на Закарпатті [15, с. 40], на Бойківщині – *дождж* [12, с. 125]. Іноді в церковнослов'янствах, де можна сподіватися сполуки *жд*, бачимо просто *ж*, що викликано, мабуть, намаганням українізувати, «спростити» церковнослов'янське звучання: *воже^м* (X, 127б), *всѣ трѣ жающіисѧ* (X, 233б), *преже! смирисѧ* (X, 16а), *наваженіємъ діавольскы^м* (X, 33б).

Вияви звука [г]. Первісний звук [г] у давньоукраїнській мові зазнав заміни на [ґ] у XII–XIII ст. [19, с. 794]. Повторно він увійшов у систему українських приголосних у XIV–XVI ст. в запозиченнях із сусідніх мов (у крайніх західноукраїнських говірках – переважно з польської) [15, с. 52]. У XVI ст. [г] поновився в мові освіченої верстви, а в загальному вжитку поширився найпізніше на зламі XVI–XVII ст. [19, с. 794–795].

Різнманітні написання в УЄ вказують на наявність звука [г]. Найчастіше його передає літера *к*: *на кроу^тѣ* (I, 207а), *кватовь* (I, 360а), *к^оы* (I, 43а) (такі приклади є в усіх досліджених списках); сполука *кг*: *зна^к бы^г*, *албо фигура* (IV, 6б), *в такои срокоости* (IV, 93б); *фигкѣра* (VI, 19а) та ін.; також у VII; VIII; IX; X. Протягом XVI–XVIII ст. [г] в українських текстах передавали ще й літери *г* та *г*. Серед наших текстів *г* є в УЄ, датованих XVII ст.: *фѣгоуровало* (V, 29б), *греки* (V, 209б), часто в VIII, XII; 1 раз у XI.

В УЄ приклади, що виявляють звук [г], виступають в іншомовних словах, переважно полонізмах: *не фолкоуючи* (II, 3б), *кват^ом* (VII, 157б), *вѣльготъно^см* (VIII, 101а), *кно^м* (X, 94б), у списку XII – також у мадяризмах: *всѣ^м орсагумъ* (XII, 18б), *до фокшагу тѣмного* (XII, 167а), *газда тои винницѣ* (XII, 74а). Так само в західноукраїнських діалектах звук [г] виступає переважно в запозичених словах. Це стосується й карпатських говорів [16, с. 149; 5, с. 37, 46; 17, с. 29; 21, с. 94–95; 12, 144]. Проте часом [г] передано не лише в запозиченнях: *бы^г погани^м* (XII, 40б); *нокты жєлѣзны^м драти ребра са* (III, 166а); *нокты жєлѣзными* (VI, 162а); *розки ѿ^м финикъ* (28а) (VIII); *ро^зки и квѣтки* (43а) (I); *ро^зкга* (325а) (XVIII). У літературній мові в цій позиції є [зк], але на Лемківщині, Закарпатті й Надсянні збережена звукосполука [зг] [19, с. 452; 6, с. 71].

Вияви звука [дз]. Одні з перших написань *дз* в українських пам'ятках засвідчені в молдавських грамотах, але там їхню появу пояснюють іншомовними впливами. Інші випадки (непевні) походять з Лемківщини з XV ст., а потім написання, що передають [дз], датовані вже XVII ст. у текстах з різних земель [19, с. 798; 15, с. 105]. Проте в УЄ засвідчено один приклад написання *дз* з XVI ст. 3-

поміж українських діалектів [дз] частий у галицько-буковинській та карпатській говіркових групах [3, с. 73; 2, с. 28; 1, № 91]. На крайньому заході він найчастіше трапляється в запозиченнях з польської та румунської мови [16, с. 127; 19, с. 801].

У 10 УС є написання, що передають звук [дз] безпосередньо сполукою дз: *ро^озаю лю^оскомоу* (I, 330б) (список XVI ст.); *и³ ро^озаю Єго* (V, 106б); *дла на^с нєндзны^х* (VI, 188а); *сродзе* (VIII, 176а); *вла^озон* (IX, 94а); особливо багато прикладів у списку XI: *клопо^м* и *нудза* (XI, 237а), *цудзоло^{жс}ство* (XI, 254а), *цждзозємець* (XI, 229а) та ін. Інколи в цій позиції є літера *ц*: *из роцаю Єго* (II, 144б); *ω нєцный недовѣркоу* (VI, 74а); *цвонь црковныи* (XII, 51б). Отож, найчастіше бачимо такі приклади в полонізмах. У слові *нєндза* і похідних ще трапляються написання *зд*: *ныз^онымь и недостато^чны^м* (II, 11а); *вєлкіи нєндзы* (V, 21а); *на то^м нуз^ономь свѣтѣ* (XI, 196а). Вони могли постати на зразок сполуки *жд*, яка відповідала діалектному [дж].

Часто в імовірній позиції [дз], як у полонізмах, так і в українських словах, виступає просто буква *з*: *ба^рзо* (I, 233а), *бію^м оу звонь* (I, 140а); *нызоу* (II, 22а); *зба^н воды* (III, 31а), *птицѣ...позобали* (III, 124а); *звонѣ которій звони^м* (IX, 150б); *оу зеркалѣ* (XI, 3а). Слово *дзвін* із [з] має острівні ареали в закарпатських, бойківських, східнолемківських говірках [1, № 91].

Звук [ф]. Звук [ф] в українській мові з'явився в запозичених словах унаслідок контактів з грецькою мовою. Цей звук послідовно передавали на письмі, проте він був чужий для більшості українських діалектів [19, с. 803].

В УС літеру *ф* вжито досить часто, переважно в запозиченнях: *на фудомє^тѣ* (I, 134б), *философѣ* (I, 224б); *шафовали* (II, 132б); *фарао^н* (III, 13а); *дрєво финиковое* (IV, 177б); *перфомы* (IX, 356а) тощо. Така сама ситуація щодо вживання [ф] зберігається зараз у літературній мові та в більшості її діалектів – це стосується й карпатських говірок [16, с. 110], де [ф] з'явився внаслідок численних іншомовних запозичень, передусім з німецької та польської мов [12, с. 144; 17, с. 25].

З діалектного погляду цікаве використання літери *ф* замість буквосполучення *хв* у п'яти списках: *зафачени боудємо с нимь до облакѣ* (II, 73б), *фороба* (II, 25б); *тота фороба* (V, 23а); *хто жє то ...Є^ст хорьи. а зали нє вєѣ єсмо зафорѣли* (VIII, 66а); *до фалы бѣ оца* (X, 191а). Вони можуть вказувати на типовість [ф] для говірки переписувача. Звук [ф] має широке функціональне навантаження і трапляється на місці [х] та [хв] передусім у галицько-буковинських говірках [1, № 86], проте подекуди й у лемківських (*фіст*) [21, с. 67], бойківських [2, с. 26], закарпатських [5, с. 40].

Артикуляційна специфіка звука [л]. Дослідники мови українських пам'яток, опираючись, з одного боку, на особливості написання *л* перед приголосним (відсутність після нього *ь* або ж написання *л з ь*) і, з іншого – на характерну вимову, що виявлена в говірках на сучасному етапі й могла існувати раніше у місцевостях, де постали пам'ятки, загалом однастайні в думці про вияв середньої артикуляції [л] у написаннях на кшталт *болше, колко, албо, столник* тощо [11, с. 178; 15, с. 109].

В УС написання *л* перед наступним приголосним різні, навіть у межах одного списку. Практично в кожному з текстів *л* може виступати без наступного ера і паєрка: *лгарѣ* (V, 98б) та ін. (особливо часто в XII). Часто *л* написана з наступним *ь*: *булѣше* (XII, 92а); *алѣбо* (X, 69б); *лѣжємо* (IX, 57б). *Л* може виступати і з *ь*: *в книга^х євѣльскы^х* (XI, 73б); *ω...лѣживо^м свѣдоцствѣ* (X, 176б); *тільки* (VIII, 3а), *пальца* (VIII, 102б). В усіх УС засвідчено написання з паєрком: *бол'ше* (XII, 3а), *задивовал'с А* (XII, 40а); *запал'чивости* (XI, 23а) тощо. Така різноманітність написань *л* перед

наступним приголосним однозначно не виявляє характеру цього звука, однак можемо припускати, що деякі випадки все ж вказують на особливості його вимови, виходячи з того, що на території Карпатського регіону [л] часто має специфічну альвеолярну артикуляцію (поряд з м'яким [л]) [16, с. 34, 145–148; 5, с. 28–29; 6, с. 4, 60]. Мабуть, переписувачам УЄ теж була властива така вимова й частина написань її передає. М'яку вимову [л] відображає приклад *теоліоковъ бгословцовъ* (XII, 7а).

У трьох списках є приклади, що вказують на можливу двогубну вимову [л] (як [ʎ]): *не оуживы не кривосуцѣ* (XII, 1а), *такій члѣкъ оужи⁶ Є^{см} пре⁶ бгомь* (XII, 12б); *тыми свовы!* (X, 239а, 238а); *мовлчи тыми свовы* (VII, 76б). Можливо, ще *бжій^х спра⁶ тивновати!* (VI, 148б). Двогубна артикуляція [л] дуже поширена в лемківських говірках [21, с. 65; 16, с. 149; 6, с. 59], передусім унаслідок впливу польської мови на фонетику діалекту [12, с. 56].

Епентетичний [л]. Вставний (епентетичний) [л] у південно-західних говірках непослідовно виявлений в іменниках та дієслівних формах [1, № 238]. У говорах галицько-буковинської групи його переважно немає у формах дієслів [3, с. 210]. Вставний [л] характерний для говірок Закарпаття – там він є як у дієслівних формах, так і в іменниках типу *здоровля, жаблячий, кровли* [5, с. 39]. На Лемківщині збереження епентетичного [л] непослідовне – у дієслівних формах він зникає ближче до словацьких говорів [16, с. 112; 6, с. 74; 14, с. 181]. Там характерні й форми дієприкметників без [л], що постали за аналогією до дієслів [21, с. 66]. Непослідовне використання [л] і в бойківських та надсянських говірках [17, с. 24; 2, с. 36].

Відповідно, у пам'ятках із західноукраїнських земель неоднакове графічне відображення цього явища може бути спричинене особливостями діалектного мовлення. Зокрема, саме цим пояснено відсутність [л] у текстах молдавських грамот [11, с. 180], Крехівського Апостола [13, с. 286]. Вставний [л] переважно відсутній у пам'ятках лемківського походження [10, с. 101; 8, с. 59]. Його втрату зазвичай пов'язують із впливом сусідніх мов [15, с. 58, 107; 19, с. 642–643].

Вживання епентетичного [л] у текстах УЄ також непослідовне. Переважно він є в іменниках: *на куплю* (I, 159б); *оуздоровленіє* (III, 90б), *аравлѣне* (III, 66б); *вороблѣ* (VIII, 126б); *Єфиоплѣне* (XI, 269а); *вымовлѣнѣ* (XII, 104а) та ін. Завжди [л] є у слові *земля*. Один раз засвідчений вставний [л] у слові *здоров'я: в не³доровлю* (X, 212б). Проте в деяких випадках [л] немає: *здоровѣ* (IV, 175а), *до римѣно⁶* (IV, 96б); *квѣвѣне* (VII, 192б).

Епентетичний [л] непослідовно виступає в дієслівних формах. Завжди він є у формах I особи одн. і мн. та II особи одн. тепер. часу: *выгублю* (XI, 38б); *оутоплѣ емсѣ* (XII, 59а); *выбавлѣсшь* (IX, 344а) (винятків не засвідчено). Із вставним [л] вжито форми III особи одн.: *выславлѣ^м* (XI, 78а); *на^с съмрѣть надыблѣ^м* (II, 199б); є лише один виняток: *блѣ^свѣ^см* (IX, 32б). У III особі мн. теперішнього часу з однаковою частотою або частіше без епентетичного дієслова виступають приблизно в половині УЄ (I, II, III, IV, VI, VII, IX, X). У формах III особи одн. і мн. минулого часу в кількох УЄ засвідчено форми без [л]: *оуздоровѣ^л* (I, 120а); *вымовѣ⁶* (IV, 26а), *ты^х словъ домовѣ^л* (IV, 26б), проте з [л] значно частіше: *встоуплѣль въ вѣду* (VIII, 23а) та ін. Дієприслівники частіше вжито без вставного [л]: *мовлчи* (III, 21б); *не люблчи* (VIII, 93б), хоча рідко є й форми з епентетичним: *явлѣючи* (IV, 141б); *ламлючи* (XI, 273а). Серед дієприкметників іноді засвідчені форми без [л]: *волы выкормен^нныи* (109б), *дйѣ нашѣ оумръцвєныи грѣ^ми* (III, 123б); *трѣпѣсего* (VI, 48а); *не гримѣчого* (IX,

273а); проте частіші дієприкметники з [л]: *оуздоровлена* (II, 256); *дх^о сть^м оживлєни* (IX, 111а); *заслѣплєни* (V, 696) тощо.

Вочевидь, така непослідовність написань в УС зумовлена тогочасною діалектною ситуацією – поступовим занепадом епентези в лемківських говірках (та частково бойківських) і послідовним її збереженням на Закарпатті.

[л] у кінці складів. Перехід [л] у [ў] в кінці складу в УС відбитий рідко, переважно виступають традиційні написання: *должника* (V, 84а), *столь* (V, 896); *поль має^нности* (IX, 2036) та ін. На весь масив текстів його відображають усього кілька випадків: *мо^сча^т і^с* (VII, 2156); *о^м кѣторого мѣсца было повтрита милѣ* (IX, 266); *в поу^сночи* (X, 2616). Таких прикладів порівняно багато хіба що у XII: *довжны єсме* (XII, 17а), *та^к довго* (XII, 26), *довгъ о^м дай* (XII, 63а), *поповнає^м* (XII, 826), *човномъ* (XII, 58а), *поворо^з товстый* (XII, 72а) тощо. Гіперичне написання *єще* зостало *ві кошо^т!* (X, 144а) теж може вказувати на поширеність [ў] в цій позиції. У пам'ятках написання з *в* з'явилися з сер. XV ст. на Поліссі. Ю. Шевельов припускає, що в південно-західних говорах ця зміна поширилася в сер. XVII ст. – пізніше, ніж у північних і південно-східних [19, с. 524]. Це припущення підтверджують і дані УС.

Протетичні приголосні. Поширення протетичних в українських говірках неоднорідне [1, № 121–125]. На південному Правобережжі вони часті, особливо [в], протеза дуже характерна для наддністрянського та надсянського діалектів [3, с. 220; 17, с. 29–30]. У говірках Карпат протетичні приголосні поширені нерівномірно [5, с. 16; 2, с. 23–24]. Протези немає на Лемківщині, а західнолемківській території вона ніколи не була властива [6, с. 35; 21, с. 36–37], лише на сході зрідка засвідчено [в] перед [о], [у] [21, с. 40].

Протеза перед [о] розвинулася в українській мові дуже рано, в минулому її мали всі діалекти, окрім західнолемківських та частини східнозакарпатських. Перші приклади фіксації цього явища походять з XIII ст. [19, с. 571–572]. Відповідно, у пам'ятках з Лемківщини початковий [в] трапляється рідко, а в марамороських, навпаки, часто [15, с. 121; 10, с. 102].

УС виявляють дуже мало прикладів написання протетичних приголосних. Більшість слів, у яких протеза переважно виявлена в говірковому мовленні, у текстах УС написані без початкового [в], наприклад: *оге^т дх^овны^т* (I, 566); *ты оужоу або чръте* (II, 346), *коню оудила вкладаємо въ оуста* (II, 786); *око^тце* (III, 214а); *овчарѣ* (IV, 185а); *по осми лѣтѣхъ* (V, 1556); *оузки^т путе^т* (VIII, 80а) та ін. Деякі списки засвідчили протетичний [г] у запозичених словах: *мѣца ге^тварѣ* (I, 2876); *науока геретицкаѣ* (XII, 22а), *читаємо в густоріѣхъ* (XII, 1666) тощо, хоча слово *єретик* може виступати і без [г]: *Єретическую* (XII, 286).

У чотирьох УС виявлено протезу в прийменниках/префіксах: *бе^з жа^онои вытповѣди* (V, 2086); *воу^о которого* (XII, 32а); *вы^тта^тты ишла* (I, 297а); *воу^околѣ^т ты масиѣ воду живѣ* (X, 68а) та ін. В УС XII появу протези бачимо також у слові *отець: съ зеведео^т ву^оцємъ и^т* (XII, 31а). Приклади з прийменником *ув* неоднозначні, бо другий компонент міг бути протетичним приголосним: *соу^т оувонѣци!* (VI, 43а); *оувоушко игланое* (IX, 1966); *яко оувобоуви ... хо^оль* (X, 56), *оувубоу^ттєѣ* (X, 2126); *оувѣгни! неоугасимо^т* (XII, 646). Такі приклади відзначено і в інших текстах XVI–XVIII ст. [13, с. 293; 15, с. 121]. Є припущення, що з прийменника *ув* унаслідок перерозкладу й виник протетичний [в] [9, с. 99].

Типову для деяких українських говірок втрату йотації [ѣ] на початку слів можуть відображати написання *їхати* і *їсти* з початковою *и*, що є в більшості УС: *в п*

жстини каме^н исти (I, 268a); *ихаль* (II, 32a); *Єжели кого Сміа оуисть* (V, 149a); *пусти^л на стго фєсодора тмоу и идъ* (XI, 318a) тощо. Такі приклади відомі і в інших пам'ятках карпатського походження, зокрема Пересопницькому Євангелію [18, с. 33]. Досить рідко є винятки: *зацное оувѣханіє* (VII, 21a); часто у слові *їсти* в XI: *ѣжмо и піймо* (XI, 200a); *иржа изѣсть* (XI, 120б) (обидва списки, ймовірно, лемківського походження). Вимову на зразок *іхати*, *істи* зберегли карпатські говірки [6, с. 3, 29], хоч на Лемківщині переважно засвідчено прейотацію колишнього [ѣ] [21, с. 30].

Спрощення у групах приголосних, поява вставних звуків. Інколи в текстах УЄ натрапляємо на групу -дл-: *овпа^длы су^м ногы твои* (IV, 5б); *длА чого Єсте не привєдли пр^орка* (V, 54б); *в ... яслє^х мєжи быдлА ты* (XI, 273б). Наявність групи -дл- може бути й виявом впливу польської мови на говірки, адже, наприклад, на західній Лемківщині засвідчено форми *ядловец* [21, с. 73], *быдля* [12, с. 73]. Форми з -дл- є і в інших лемківських пам'ятках – Одрехівських грамотах [10, с. 104].

Однак, відповідно до живої мови, в УЄ часто відображено спрощення груп приголосних, зокрема, у таких прикладах: *в послочиствѣ* (III, 121a), *не хотѣ^л вздА дности мѣти* (III, 129a); *о ... пришестьѣ Єго* (IV, 20a); *проклАство* (VI, 19б); *стовпА єго знило и испорохнавѣло* (XII, 148б); *к^оы кому в чо^м выстоупи^м або зрѣши^м* (X, 161a), *є^но пало полА! дороги* (X, 205б), *оны^м глоубокостАмь бє^на^м* (X, 193б). Ці написання можуть виявляти особливості діалектного мовлення: скажімо, в закарпатських говірках засвідчено такі приклади (*безно*) [5, с. 44].

Досить типовою для мови УЄ є поява вставного приголосного [д]: *оуз^рѣла* (I, 262б); *поздрѣти* (III, 129a); *роскошій ... кторыи здрядливы... соу^м* (XI, 160a); можливо, [т] у прикладі *поганы^м страци^м!* (XI, 312б). Такі випадки є в більшості списків (особливо часто в IX, X). Трапився навіть вставний [й]: *пойз^рѣ на ни^х дуць* (IX, 300a). Поява вставного [д] – риса пам'яток з досить широкої української території (передусім з південно-західної діалектної зони), приклади засвідчені в молдавських грамотах (*раздрушити*) [11, с. 179], Пересопницькому Євангелію (*уздрѣль*) [18, с. 3б], Нягівському УЄ (*пуздри*) [7, с. 128; 15, с. 118] та ін. З-поміж сучасних говірок це явище притаманне діалектам карпатської групи, а також надсянському [5, с. 42; 2, с. 27; 6, с. 81].

Асимілятивні й дисимілятивні процеси. Тексти УЄ часто відображають різні асимілятивні й дисимілятивні зміни, які, правдоподібно, були і в живому мовленні їх авторів.

Багато списків виявляє оглушення приголосних у кінці слів та складів, а також перед наступними глухими: *свѣ^мчи^м* (I, 303a); *перє^м ты^м* (IV, 175б); *подлоу^х мыслій* (V, 98б); *оускаА стежка* (XII, 101a) та ін. Слово *бджола* часто виступає з *п*: *пчєлами* (III, 195б); *дики^х пчо^л* (VIII, 178б) (також у V, IX, XII). Вимова *пчола* властива, зокрема, лемківським говіркам [21, с. 24]. Приклади на зразок *в...бога^м ства^х того свѣ^ни^х* (VII, 117б); *выбра^л собѣ жидло* (XI, 298б); *ву^оцємъ и^х* (XII, 31a); *оу лѣгтари* (II, 192a); *глубче то є^{см} безумныи члїє* (IV, 161б); *вє^охаго завѣта* (VII, 145a) та ін. є гіперизмами, що свідчать про оглушення приголосних у говірках переписувачів. Вияви асиміляцій за дзвінкістю / глухістю відомі в українських пам'ятках XIV–XVIII ст., у тім числі карпатського походження [11, с. 177; 15, с. 62; 7, с. 128]. У сучасній мові оглушення дзвінких приголосних характерне головно для південно-західних говірок (окрім подільських) [3, с. 209, 217; 15, с. 118; 21, с. 64].

Тексти УЄ часто відбивають уподібнення приголосних за місцем творення. Досить часті випадки асиміляції в межах фонетичного слова: *ици^м онь зако^нникъ*

пришоль (I, 217a); *сътворити яко бы щого* (VI, 191a); *нѣщого! иншого* (X, 1956) (також у XI, XII, V). Також усередині слів на межі кореня й префікса: *щаровати кого* (X, 206); *збещестують* (XII, 116a). Такі асиміляції відомі в пам'ятках з XI–XII ст. (*бецину*, *ищернигова*) [19, с. 105]. Найраніші приклади міжслівної асиміляції в текстах з Карпатського регіону досі датовано XVII ст. [14, с. 116, 182], з-поміж досліджених УЄ вона виявлена в тексті 1588 р.

Дисимілятивні зміни в УЄ відображені не так часто. Розподібнення є у прикладах *сесь ми женчугъ присла*^d (IV, 200a); *чѣтны^m своимъ онфоро^m!* (X, 2906). Кілька разів воно засвідчене у слові *дохтор*: *были дохторми* (XI, 334a). УЄ часто виявляють розподібнення у групі [кт] в займеннику *кто*. Паралельно *кто* і *хто* вжито більш ніж у половині списків (I, III, IV, VI, VIII, X, VI, IX, XII), у решті – лише *кто*. Дисиміляція групи [кт] у [хт] відома в українському діалектному мовленні. Серед карпатських її відзначено, наприклад, у бойківських [2, с. 32] говірках.

У деяких УЄ засвідчено **заміну х на г** у частці *нехай*: *котрому негай буде^m чѣть и слава* (XII, 17a); *негаи сА ва^m стане^m по вѣрѣ ваиши* (I, 123a). У цих двох УЄ такі форми трапилися досить часто, по кілька прикладів є також у II, V, XI. Форма *негай* у закарпатських говірках виникла під угорським впливом [19, с. 447]. У західних частинах південної Лемківщини [х] міг переходити в [г] під впливом польської мови [15, с. 100]. Зміну х на г засвідчено у грамотах з Одрехови (*Мигал, городъ*) [10, с. 103], у закарпатських пам'ятках з XVII ст. (у тім числі Нягівському УЄ), тоді як у текстах з інших регіонів такі приклади виняткові [19, с. 884–885].

Більшість виявлених у текстах УЄ діалектних ознак явно вказує на західноукраїнські говірки. Найбільше елементів, що їх можна кваліфікувати як говіркові, притаманні карпатській діалектній групі (наприклад, написання сполук *гы, кы, хы*, вияви палатальності шиплячих та ін.), що цілком відповідає інформації про територіальну поширеність жанру УЄ. Знайдено цікаві приклади найраніших фіксацій деяких діалектизмів (ствердіння [ж], передання засобами тогочасної графіки звуків [дж] та [дз] тощо). Наявність кількох прикметних говіркових рис в одному списку натякає на конкретну місцевість, з якої походить пам'ятка: наприклад, УЄ I містить типово лемківські ознаки, XII – закарпатські. Вивчення пам'яток з погляду історичної діалектології є перспективним для їх локалізації: на підставі виявлених даних з додаванням інформації про діалектизми в системі вокалізму та на інших мовних рівнях і застосувавши лінгвогеографічні методи, можна точніше визначити територіальну приналежність цих та інших УЄ. У перспективі вивчення всього масиву збережених текстів УЄ дасть змогу відшукати якісно нові дані, перевірити й уточнити наявні, розширити погляди на генезу та розвиток карпатської діалектної групи протягом XVI–XVII, а також XVIII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Атлас української мови : У 3 т. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / ред. Я. Закревська. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.
2. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 104 с.
3. Бевзенко С. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
4. Бузук П. Нарис історії української мови. Вступ, фонетика і морфологія з

- додатком історичної хрестоматії / проф. П. Бузук. – К., 1927. – 96 с.
5. *Верхратський І.* Знадоби до пізнання угорско-руських говорів. Ч. I. Говори з наголосом движимим / Іван Верхратський. – Львів, 1899. – 276 с.
  6. *Верхратський І.* Про говор галицких лемків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Л., 1902. – Т. 5. – 489 с.
  7. *Дэже Л.* Очерки по истории закарпатских говорів / Ласло Дэже. – Будапешт : Изд-во Академии наук Венгрии, 1967. – 308 с.
  8. *Єдлінська У. Я.* «Протокольна книга мукачівського єпископа» – пам'ятка української літературної мови на Закарпатті в другій пол. XVIII ст. / У. Я. Єдлінська // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1960. – Т. III. – С. 52–65.
  9. *Жовтобрюх М. А.* Історична граматика української мови : Підручник / М. Жовтобрюх, О. Волох, С. Самійленко, І. Слинко. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.
  10. *Керницький І. М.* Фонетичні особливості вийтівських книг XVI–XVII ст. с. Одрехови у порівнянні з сучасними лемківськими говорами / І. М. Керницький // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1961. – Т. 4. – С. 83–106.
  11. *Кобилянський Б. В.* Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до літературної мови) / Б. В. Кобилянський. – К. : Радянська школа, 1960. – 276 с.
  12. *Лесів М. Я.* Українські говірки у Польщі / Михайло Лесів. – Варшава : Вид-во «Український архів», 1997. – 496 с.
  13. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол / проф. Іван Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. 1. – 520 с.
  14. *Панькевич І.* До питання генези українських лемківських говорів / І. Панькевич // Славянская филология. – 1958. – Т. 2. – С. 164–197.
  15. *Панькевич І.* Нарис історії українських Закарпатських говорів. Частина перша : Фонетика / Іван Панькевич. – Прага, 1958. – 132 с.
  16. *Панькевич І.* Українські говори підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина I. Звучня і морфологія / Др. Іван Панькевич. – Прага, 1938. – 550 с.
  17. *Пшепюрська М.* Надсянський говір / Марія Пшепюрська // Праці українського наукового інституту. – Варшава, 1938. – Т. XLIV. Серія філологічна, Кн. 7. – 88 с.
  18. *Чепіга І. П.* Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови / І. П. Чепіга // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерованний текст. Словопоказчик. – К. : НАНУ, 2001.
  19. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.
  20. *Ярошенко В.* Українська мова в молдавських грамотах XVI–XV вв. / В. Ярошенко // Збірник Комісії для дослідження історії української мови. – К., 1931. – Т. 1. – С. 247–338.
  21. *Stieber Z.* Dialekt Lemków. Fonetyka i fonologia / Zdzisław Stieber. – Wrocław : Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1982. – 113 s.

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ СКОРОЧЕННЯ:

- УЄ I – 1558 р., ф. 2 (Нар. дому), № 379, 366 арк.
УЄ II – ост. чверть XVI ст., ф. 2 (Нар. дому), № 77, 199 арк.
УЄ III – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77, оп. I, № 31, 218 арк.
УЄ IV – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77, оп. I, № 77, 201 арк.

УЄ V – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. I, № 91, 209 арк.
 УЄ VI – 1603 р. (Чолгани), ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. I, № 78, 209 арк.
 УЄ VII – 1635 р. (Височани, переписувач Тимофій), ф. 2, № 62, 218 арк.
 УЄ VIII – бл. 1640 р. («Ясиниківське»), ф. 1 (НТШ), оп. I, № 236, 186 арк.
 УЄ IX – 1641 р., ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. I, № 32, 451 арк.
 УЄ X – перша чверть XVII ст., ф. 2 (Нар. дому), № 31, 310 арк.
 УЄ XI – друга чверть XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. I, № 397, 352 арк.
 УЄ XII – 1668 р. (переписувач С. Плав'янський), ф. 1, оп. I, № 234, 178 арк.

*Стаття надійшла до редколегії 01. 09. 2015
 доопрацьована 30. 09. 2015
 прийнята до друку 20. 10. 2015*

MANIFESTATIONS OF DIALECTAL CONSONANTISM IN 16TH-17TH CENTURIES DIDACTIC GOSPELS TEXTS

Khrystyna Makovych

*Lviv State University of life safety,
 Department of Ukrainian Studies,
 35, Kleparivska str., 79000 Lviv, Ukraine,
 phone: (032) 233 32 40;
 e-mail: khrystyna.makovych@gmail.com*

The article presents an analysis of dialectal substratum in the language of twelve 16th-17th century didactic Gospels. The basic criterion for the identification of dialectal elements was existence of the same features in modern Ukrainian dialects.

In particular typical dialectal features in the system of consonantism were detected, such as pronunciation of guttural and velar consonants ([ɣ], [κ], [χ]), palatalization of fricatives [ʝ], [ʃ] and affricate [tʃ], manifestations of consonants [дж], [дз], [ф], [г], articulation specificity of consonant [л], manifestations of epenthetic [л] and prothetic consonants [в] and [г], simplification of consonant clusters, different assimilation and dissimilation processes. Early fixation of some features, such as dispalatalization of [ʝ], consonants [дж] and [дз] written with graphics of that time etc., have been found. Separated dialectal features in didactic Gospels texts were analyzed in comparison with other Ukrainian written monuments of the same period. The biggest number of dialectal features is associated with the speech of the Carpathian area. The detected dialectal peculiarities indicate the territory of origin and existence of some of the monuments.

Key words: didactic Gospel, historical dialectology, consonantism.